

Ο Καραγκιόζης Έλληνας

Η Θερινή καραγκιοζιάδα

Κοίτα να δεις τι μάθαμε το καλοκαίρι που οι ειδήσεις σπανίζουν και η μαλακία περισσεύει: Τον Οκτώβρη του 2009 κάποια “επιτροπή της Unesco για τη διάσωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς” απεφάνθη ότι ο καραγκιόζης είναι τελικά “τουρκικό πολιτιστικό προϊόν”. Οι λόγοι για τους οποίους τα ελληνικά μμε χρειάστηκαν έναν ολόκληρο χρόνο για να θυμηθούν να μας θυμίσουν αυτή την “προκλητική παραχάραξη” σίγουρα δεν είναι διόλου αθώοι. Οι υπολογισμένες διεγέρσεις του διάχυτου αντιτουρκισμού είναι πάντα χρήσιμες και διοικούνται με φειδώ αναλόγως των απαιτήσεων της περήφανης εξωτερικής μας πολιτικής.

Σ' αυτό το περιοδικό θεωρούμε την κόντρα στην κρατική ιστορία χαρά και υποχρέωση. Αλλά δεν είμαστε οι πλέον κατάλληλοι να μιλήσουμε για τον καραγκιόζη και την “ελληνικότητα” ή την “τουρκικότητά” του. Πάλι καλά δηλαδή που κάποιος έχει απαντήσει προκαταβολικά στην κρατική ιστορία του Καραγκιόζη με μπόλικο φάρμακι και μπόλικη αγάπη στην πένα. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν καθώς και η εικονογράφηση του κειμένου είναι από το βιβλίο “υπόκοσμος και καραγκιόζης” που δημοσίευσε ο γνήσιος αντιφασίστας Ηλίας Πετρόπουλος το μακρινό 1978. Διατηρήσαμε την ορθογραφία γιατί, απ' όσο καταλαβαίνουμε, ο Πετρόπουλος θεωρούσε την αλλαγή της ορθογραφίας του ασυγχώρητη προσβολή. Λοιπόν, ξεκινάμε:

1. Η Μέθοδος

Όπως, βέβαια, θα παρατήρησε ο αναγνώστης χρησιμοποιώ την λέξη *υπόκοσμος*. Δεν το κάνω από ιδιοτροπία. Η ελληνική λέξη *υπόκοσμος* (υπό + κόσμος) αποδίδει θαυμάσια την έννοια του κοινωνικού υπογείου. Δυστυχώς η επικρατούσα ιδεολογία έδωσε στην λέξη *υπόκοσμος* μίαν υποτιμητική χροιά...

Οι νεοέλληνες ιστορικοί δεν κατανόησαν εισέτι πως η ιστορία γράφεται εξίσου στις μικρές αγγελίες της “Εφημερίδος των Συνοικεσιών”, όπως ακριβώς γράφεται στα πεδία των μαχών και στα δελτία των χρηματιστηρίων. Οι νεοέλληνες ιστορικοί ή κοινωνιολόγοι ή φιλόλογοι ή λαογράφοι περιφρονούν βαθύτατα τα τιποτένια γεγονότα της πιο ασήμαντης καθημερινής ρουτίνας και αρνούνται να χρησιμοποιήσουν τα στοιχεία που απορρέουν από τις λαϊκές φυλλάδες, από τις χυδαίες συνήθειες του λαού, από τους όρους κοινής υγιεινής, από τα σεξουαλικά βίτσια, από την αρχιτεκτονική των τενεκέ - μαχαλάδων, από την αργκό των πούστηδων, από την ταξινόμηση των ύβρεδων, από τα φαγητά της τοπικής κουζίνας κτλ. κτλ.

Ειδικότερα οι νεοέλληνες λαογράφοι εργάζονται σύμφωνα με το παράδειγμα του Νικολάου Πολίτη που, δίκαια ή άδικα, αποκαλείται πατέρας της ελληνικής λαογραφίας. Ο Νικόλαος Πολίτης τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνας εθεμελίωσε ένα πλατύ έργο, με κύριο στόχο την αναγωγή του σύγχρονου ελληνικού λαϊκού πολιτισμού στην αρχαία Ελλάδα. Ήδη ενώ ζούσε ο Νικόλαος Πολίτης *συνέβαινε* ένας βαθύς κοινωνικός μετασχηματισμός της χώρας. Ήδη ενώ ζούσε ο Νικόλαος Πολίτης, ο λαϊκός πολιτισμός που περιγράφει *πέθαινε*. Τα μαθητούδια του Νικολάου Πολίτη ασχολούνται ακόμη με αυτό το πτώμα. Η σημερινή ελληνική λαογραφία συνεχίζει να αποδεικνύει ότι στα Βαλκάνια μόνον ο ελληνικός λαός είναι πολιτισμένος...

Αιφνιδίως, τα τελευταία δέκα χρόνια, η μόδα ήλλαξε: οι νεοέλληνες άρχισαν να ανακαλύπτουν τα ρεμπέτικα και τον καραγκιόζη. Αλλά, επίσης, και αυτές οι δύο εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού ήδη ήσαν νεκρές. Επιπλέον, οι νεοέλληνες δεν είχαν αντιληφθεί πως το πεδίο δράσεως είχε μετατοπιστεί από το χωριό στην πόλη, από την αγροτιά στην φτωχική γειτονιά και (το χειρότερο) στον υπόκοσμο. Και ακό-

μη οι νεοέλληνες δεν είδαν τις *παράλληλες* εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού των πόλεων. Πολύ περισσότερο: ούτε καν υποψιαστίκανε τις εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού της *σήμερον* - ένα σύνολο που άνετα μπορεί να αποκαλέσω *νεολαϊκισμό*...

2. Ο Καραγκιόζης Έλληνας

Το θέατρο σκιών στην Ελλάδα λέγεται καραγκιόζης. Έτσι λέγεται και στην Τουρκία (karagöz). Σύμφωνα με το Turkish - English Dictionary του H. C. Honey (+Fahir Iz) (1972), η τουρκική λέξη karagöz σημαίνει μαυρομάτης, ή γύφτος (...). Δεν γνωρίζουμε πότε έφτασε ο τούρκικος καραγκιόζης στην Ελλάδα. Κάποια προφορική παράδοση ομιλεί, με αβεβαιότητα, περί καραγκιόζη στα Γιάνενα γύρο στο 1800. Το 1805 ο γάλλος Rouquerville εθαύμασε το σαράι του πασά στην Τριπολιτσά. Σ' αυτό το σαράι στεγάζονταν κάπου χίλια-διακόσια άτομα. Ανάμεσά τους υπήρχαν γελωτοποιοί, μουσικοί, χορευτές, πεχλιβάνηδες και *καραγκιοζοπαίχτες*. Στα τέλη Οκτωβρίου του 1809 ο λόρδος Byron, μαζί με τον Hobhouse, παρηκολούθησε μια παράσταση τούρκικου καραγκιόζη στα Γιάνενα. Ο καραγκιοζοπαίχτης ήταν εβραίος που είχε έρθει στην έδρα του Αλή-Πασά για το ραμαζάνι. Η παράσταση έγινε μέσα σε κάποιο βρώμικο καφενείο. Όσον αφορά το ελληνικό θέατρο σκιών, η παλιότερη *γραπτή* μνεία είναι του 1841 (...)

- Ο συγγραφέας της Στρατιωτικής Ζωής εν Ελλάδι (1870), μιλώντας για την Χαλκίδα του 1856, βεβαιώνει ότι ο ήρωας της αφηγήσεως συχνάζει εις το επάνω καφενείο όπου επαρίστανον σχεδόν καθ'εσπέραν τον Καραγκιόζη.

- Ο ανήσυχος Μιχαήλ Μπτσάκης, στην περιγραφή του Το Θέρος (1887), λέει ότι, τότε, τα καλοκαίρια πλήθη Αθηναίων πήγαιναν στα υπαίθρια θέατρα, κοντά στο Στάδιο, για να παρακολουθήσουν, μεταξύ άλλων, και την *δια μυστηριωδών σχημάτων μάχην του Διάκου και τον μοιραϊόν ανασκολοπισμό του*. Έχω την εντύπωση ότι ο Μπτσάκης αναφέρεται σε παράσταση καραγκιόζη.

Από όσα εδιάβασα κατάλαβα ότι οι νεοέλληνες μελετητές του θεάτρου σκιών εργάζονται: πρώτον, μη ερευνώντας τα ελληνικά έντυπα του 18ου και 19ου αιώνας - δεύτερον, αγνοώντας *προκλητικά* την σχετική τουρκική βιβλιογραφία - τρίτον, περιφρονώντας τους τελευταίους επιζώντες καραγκιοζοπαίχτες - και, τέταρτον, επιμένοντας α ριγισί στην ακραιφνώς ελληνική καταγωγή του ελληνικού και παγκόσμιου θεά-

τρου σκιών, επιστρατεύοντας -εν ανάγκη- και τα Ελευσίνα Μυστήρια. Οι νεοέλληνες θεωρητικοί του θεάτρου σκιών είναι καραγκιοζολόγοι. Στον χαρακτηρισμό καραγκιοζολόγος δίνω μίαν υβριστική σημασία.

Θα εξηγηθώ από τώρα. Πιστεύω ότι το ελληνικό θέατρο σκιών *κατάγεται* από τον τουρκικό καραγκιόζη. Προσέτι, πιστεύω ότι το ελληνικό θέατρο σκιών

Καραγκιόζηδες παντού

Μετά τον πολιτικό και οικονομικό ιμπεριαλισμό που κατασπαράσσει την πατρίδα μας μέσω της τριμερούς ΔΝΤ-ΕΕ-ΕΚΤ, σήμερα σειρά είναι [!;!;!:] ο νεοταξίτικος πολιτιστικός ιμπεριαλισμός να χτυπήσει εθνικές-λαϊκές παραδόσεις μέσω της απόφασης της UNESCO που βαφτίζει Τούρκο τον Καραγκιόζη. Όλα αυτά δεν γίνονται τυχαία και στοχεύουν στον κατακερματισμό και τη διάλυση [!;!;!:] του ελληνικού έθνους - κράτους σε κάθε επίπεδο. Νομοτελεσιακά αναμένεται η εκδήλωση στρατιωτικού ιμπεριαλιστικού χτυπήματος από τον αναβαθμισμένο χωροφύλακα της Νέας Τάξης και των Αμερικάνων, την Τουρκία. Αυτό δεν είναι Πετρόπουλος, αλλά ανακοίνωση του ΔΗΚΚΙ (συνιστώσας του ΣΥΡΙΖΑ για να μην ξεχνιόμαστε)

15/7/2010

Η παράσταση του Καραγκιόζη ως λαϊκό χαοτικό υπερθέαμα σε σκίτσο του Ευγένιου Σπαθάρη. Μπρος η πιτσιρικάρια, πίσω οι ενήλικες και στα δέντρα οι τζαμπατζήδες. Στις αρχές του αιώνα υπήρχαν καραγκιοζοπαίχτες που έκοβαν 200 εισιτήρια **καθημερινά**.

ξεπηδάει, ακόμα και στις λεπτομέρειές του, από τον τουρκικό караγκιόζη - δίνοντας ένα αποτέλεσμα πολύ υποδεέστερο. Ο λεγόμενος ελληνικός караγκιόζης δεν είναι παρά μια περιφερειακή μορφή του τουρκικού караγκιόζη...

Ο καθηγητής Στίλπων Κυριακίδης - αν και φανατικός εθνικιστής - ήδη το 1923 έγραφε: Άξιον προσοχής και μελέτης είναι το λαϊκόν θέατρον του Караγκιόζη, το οποίον παρέλαβε ο λαός μας υπό των Τούρκων και το διέπλεσε βαθμδόν εις Ελληνικόν...

3. Τυπολογία του Караγκιόζη

Ο Караγκιόζης του ελληνικού θεάτρου σκιών διαρκώς πεινάει. Αυτό φρονώ ότι είναι και το κύριο χαρακτηριστικό του. Η κλεπτομανία, η θρασυδειλία, η βρωμιά, η πονηριά, η απλυστία, η ανηθικότητα, η ανειλικρίνεια και οι λοιπές ιδιότητες του караγκιόζη έπονται. Ο Караγκιόζης θεωρείται (και ενδεχομένως είναι) ο πρωταγωνιστής του ελληνικού θεάτρου σκιών. Αλλά στα λεγόμενα ηρωικά και πατριωτικά έργα ο караγκιόζης αποβαίνει ένας ασήμαντος τύπος· εκεί παριστάνει τον υπηρέτη, τον τσομπάνο, τον μικροσυγγενή, τον τυχαίο κάτοικο του χωριού κτλ. Ο Караγκιόζης πάντα τρώει ξύλο από τους ανθρώπους της εξουσίας. Ο Караγκιόζης -όταν μπορεί- δίνει ξύλο. Στο ελληνικό θέατρο σκιών η καρπαζιά ακολουθεί την φορά: Βεληγκέκας (=χωροφύλακας) > Караγκιόζης (=λαϊκός τύπος) > Χατζαϊβάτης (=συντηρητικός μικροαστός).

Στο ελληνικό θέατρο σκιών παρελαύνει μια σειρά κοινωνικών και εθνικών τύπων. Οι πλούσιοι παρουσιάζονται ως τούρκοι πασάδες και μπέηδες. Ο έλληνας δικαστής παρουσιάζεται σαν τούρκος κατής. Ο έλληνας χωροφύλακας παρουσιάζεται σαν ο αρβανίτης Βεληγκέκας. Δεν υπάρχει μορφή μανιάτη στο ελληνικό θέατρο σκιών, ίσως γιατί όλοι οι νεοέλληνες μισούν τους μανιάτες. Υπάρχει μορφή επτανήσιου (Διονύσιος κ.α), ρουμελιώτη (Μπάριμπα-Γιώρας), κρητικού (Μανούσος) και εβραίου (Βεβαίως της Θεσσαλονίκης). Προφανώς οι μικροαστοί σατιρίζονται στο πρόσωπο του, επίσης Τούρκου, Χατζαϊβάτη.

Ο Σταύρακας είναι βασικό πρόσωπο του ελληνικού θεάτρου σκιών. Ο Σταύρακας εμφανίζεται σε όλο το ρεπερτόριο του караγκιόζη εκτός από τα λεγόμενα ιστορικά έργα. Ο Σταύρακας αποτελεί το αντίκρουσμα του κουτσαβάκη στο θέατρο σκιών. Και άλλες φιγούρες του θεάτρου σκιών αντικατοπτρίζουν τον υπόκοσμο της Ελλάδας. Δίπλα στον Σταύρακα στέκει ο γνωστός Νώντας. Οι λαογράφοι και οι σπεσιαλίστες του θεάτρου σκιών αναφέρουν μόνο τον Σταύρακα, σπανίως και τον Νώντα. Όμως, δίπλα σε αυτά τα πρωτοπαλίκαρα, αναπνέουν αρκετοί άλλοι μάγκες. Είναι οι φιγούρες του Βαγγέλα, του Κωτσάρικου, του Μιστόκλη, του Θέμη, του Μπτσάρα, του Μπούρα, του Γιορντάνη, του Παυλάρα, του Σωτήρη. Κάποτε-κάποτε και κάποιες κοπέλες με ελευθεριάζουσα ηθική και νοοτροπία. Ουδείς μελετητής του ελληνικού θεάτρου σκιών επρόσεξε τη μεγάλη γκάμα των μάγικων τύπων του караγκιόζη, καθώς και την μεταξύ τους αυστηρή ιεραρχία.

4. Υπόκοσμος και караγκιόζοπαίχτες

Ο караγκιόζοπαίχτης Σωτήρης Σπαθάρης¹ στα περίφημα Απομνημονεύματά του (1960 και 1977), γράφοντας για τον συνάδερφό του Γιάννη Μώρο καθορίζει ότι αυτός έβγαλε τη φιγούρα του Σταυράκη. Περιγράφει στη συνέχεια ένα διάλογο, μεταξύ караγκιόζη και Σταυράκη, από όπου αποδεικνύεται ότι ο δεύτερος μιλάει μάγκικα (βέβαια με τη γνωστή συρτή προφορά), ότι φοράει παντελόνι τζογαδούρα², σακάκι σταυρωτό, γιλέκο με φιλντισένια κουμπιά, ζωνναριά άσπρη

(φορά τα μαχαιροκούμπουρα) κόκκινη γραβάτα χασάπικια, παπουτσάκι μονόσολο καρφωτό με γυναικείο ψηλοτάκουνο. Επίσης στην ίδια περιγραφή αναφέρεται ότι ο Σταυράκης έχει ψεύτικη ελιά στο μάγουλο, στριμένο τον αρειμάνιο μύσταξ και βαμένα τα μάτια για να φαίνονται αμυγδαλωτά. Τέλος, ο Σταυράκης εισερχόμενος στη σκηνή τραγουδάει το Στις Σύρας της ανηφοριές μου δόσανε δυο μαχαιριές, ή κανά άλλο μάγκικο τραγούδι της μόδας.

Ο Σωτήρης Σπαθάρης στα απομνημονεύματά του, μας δίνει και άλλες πολύτιμες πληροφορίες για τον υπόκοσμο και τα ρεμπέτικα τραγούδια όπως ήταν στις αρχές του αιώνας μας. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Σπαθάρης είναι γεννημένος το 1892. Ο Σπαθάρης, λοιπόν, αναφέρει για τους τότε νταήδες· τον Φιλωτα, τον Καλάμη, τον Τζαφέρη, τον Καραγιώργα, τον Θεόφιλο της Βάθης και τον Νίκο τον Τσουή που εσκώτωσε δύο ανθρώπους. Με τέτοιους έκανε παρέα ο Σπαθάρης, τουλάχιστον ως το 1911 που παντρεύτηκε και έγινε νοικοκύρης. Συνεπώς τα ξέρει καλά τα πράγματα, χώρια που πολλοί караγκιόζοπαίχτες ήσαν μάγκες και μαχαιροβγάλτες, όπως ο θόδωρος ο Καλαματιανός ή Ψευτοθόδωρος, ένας μαντράχαλος με ρεπούμπλικα βλάμικια κι ένα μάτι αλλήθωρο. Το ίδιο ήταν κι ο караγκιόζοπαίχτης Σπύρος Βωβός, που έκανε πολλά χρόνια φυλακή, γιατί στα νιάτα του εσκώτωσε ένα λοχία και που στα χέρια του και στο στήθος του είχε ζωγραφισμένα, φίδια, γοργόνες και λιοντάρια και που ήταν και πολύ βλάστημος...

Οι νεοέλληνες θεωρητικοί του θεάτρου σκιών αντιπαρέχονται, με εξόχως ύποπτη βιασύνη, το μέγιστο θέμα της αθυροστομίας του караγκιόζη και της παλιάς χυδαίας θεματολογίας του. Οι νεοέλληνες θεωρητικοί του θεάτρου σκιών, με υποκριτική σεμνοτυφία, αντιπαρέχονται και το θέμα των άγριων διωγμών των караγκιόζοπαίχτων, και των λόγων που υπαγόρευαν αυτούς τους διωγμούς. Φρονώ ότι μια ενδελεχής έρευνα θα έφερνε πολλά στην επιφάνεια. Οι караγκιόζοπαίχτες τον περασμένο αιώνα εθεωρούντο άνθρωποι του σκοινοῦ και του παλουκιοῦ. Φαίνεται ότι η κυριότερη αιτία των διώξεων ήταν το γεγονός ότι οι караγκιόζοπαίχτες γουστάρανε τα μικρά αγοράκια. Ο Σπαθάρης στα απομνημονεύματά του λέει πολλά και αφήνει να εννοηθούν ακόμα περισσότερα.

Μετά το 1900 οι караγκιόζοπαίχτες αρχίζουν να εγκαταλείπουν τον πλάνητα βίον και να νοικοκυρεύονται. Το ίδιο ακριβώς φαινόμενο παρατηρείται, λίγο αργότερα, και με τους συνθέτες των ρεμπέτικων τραγουδιών. Οι караγκιόζοπαίχτες, λοιπόν, δόσανε αποδείξεις καλής διαγωγής: έπαψαν τις αισχρολογίες και τις φαλλικές παραστάσεις και τους θανατερούς υπαινηγμούς εναντίον των πουλημένων πολιτικώνένδων. Και, σιγά σιγά, άρχισαν να τυπώνουν, σε φτηνά λαϊκά φυλλάδια, ευνοχισμένα και ανάλατα και αφυδατωμένα έργα του θεάτρου σκιών· κυρίως κωμωδίες για μικρά παιδιά. Οι πιο πρόσφατες κατακτήσεις των караγκιόζοπαίχτων είναι τα κόμικς, και, οι σύντομες παραστάσεις ηλιθίων έργων από την τηλεόραση.

Μέσα σε αυτή την πορεία η μορφή του Σταύρακα όλο και ζαρώνει. Ήδη, στα λαϊκά φυλλάδια της δεκαετίας του '50, ο Σταύρακας αντιμετωπίζεται φολκλοριστικά, με μίαν ισχυρή δόση υπερβολής. Εκεί ο Σταύρακας μιλάει και φέρεται σαν σούπερ - μάγκας. Με τα κόμικς δεν είδα ποτέ Σταύρακα...

1. Πατέρας του Ευγένειου.
2. Φαρδύ ψηλά και στενό όσο κατεβαίνει, τόσο που "για να το βγάλουν έπρεπε να το κόψουν με το ψαλίδι".

Παλιός φαλλικός Σταύρακας. Αντί για κουμπούρια απ' το ζωνάρι ξεπροβάλλουν δύο ψωλές.

Η μορφή του Σταύρακα ήταν εμπνευσμένη από τα κουτσαβάκια του περασμένου αιώνα και φυσικά από την κοινωνική εμπειρία των караγκιόζοπαίχτων. Το σακάκι φοριόταν με το ένα μανίκι ώστε να τυλιγεται γρήγορα γύρω από το αριστερό χέρι σε περίπτωση μαχαιρομαχίας. Προσέξτε επίσης την προέλευση της έκφρασης "έχει λυμένο το ζωνάρι του για καυγά".

Τούρκος караγκιόζης. Φαίνεται πως οι έλληνες караγκιόζοπαίχτες αντικατέστησαν την ψωλή με το γνωστό σπαστό χέρι για λόγους αιδούς.

Ένα από τα ευτελή φυλλάδια που αναφέρει ο Πετρόπουλος. Εμφανής η αντικομμουνιστική ατμόσφαιρα της μετεμφυλιακής Ελλάδας.